

ПЕДАГОГІКА

УДК 159.955.1:316.343-054.5]:[351.862.4:342.78](477.52/.6)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/80-2-32>

Віталій КУРИЛО,
orcid.org/0000-0003-2471-3358
доктор педагогічних наук, професор, дійсний член
Національної академії педагогічних наук України,
перший проректор
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) mail@luguniv.edu.ua

Олена КАРАМАН,
orcid.org/0000-0002-8541-9972
доктор педагогічних наук, професор,
ректор
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) mail@luguniv.edu.ua

Вікторія СТЕПАНЕНКО,
orcid.org/0000-0002-5793-3069
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) stepanenko.viktoriia@vnu.edu.ua

МЕТОДОЛОГІЧНА КОНСТРУКЦІЯ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ГРОМАДЯН ЯК ЧИННИКА БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ¹

У статті визначено сутність і зміст основних складових методологічної конструкції формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії: ідентифікація властивостей теорії критичного мислення, встановлення об'єктно-предметного поля, обґрунтування методології та прогнозування напрямів розвитку проблеми дослідження. Визначено основні підходи, на яких ґрунтується сучасна концепція формування критичного мислення. Звернено увагу, що критичність мислення передбачає співвіднесення реальності з системою цінностей, коли в процесі оцінювання встановлюються різноманітні зв'язки, суб'єкт приписує цінність певному об'єкту, а об'єкт є предметом оцінки, якому приписується цінність.

Методологічну конструкцію формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії побудовано з урахуванням чотирьох рівнів методології: філософського, загальнонаукового, конкретно-наукового і технологічного. Зазначено, що ці рівні створюють складну ієрархічну систему інтеграції і комплементарного взаємозв'язку фундаментальних наукових підходів – аксіологічного, культурологічного, соціокультурного, структурно-функціонального, конфліктологічного, біхевіористського, середовищного, синергетичного, суб'єктно-діяльнісного, компетентнісного, контекстного, особистісно зорієнтованого, технологічного, герменевтичного, діалогічного.

Визначено напрями прогнозування розвитку проблеми дослідження, які пов'язані з необхідністю перегляду безпекових концепцій, формуванням механізмів щодо гарантування безпеки громадян і територій, механізмів відновлення окремих інфраструктурних складових, постраждалих територій, країни в цілому як в умовах війни, так і повоєнного відновлення, подальшим розробленням теорії та методики метакогнітивного розвитку.

Ключові слова: безпека, війна, збройне насилля, інформаційна агресія, критичне мислення, концепція, методологія.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Vitalii KURYLO,*orcid.org/0000-0003-2471-3358**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
First Vice-Rector
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) mail@luguniv.edu.ua***Olena KARAMAN,***orcid.org/0000-0002-8541-9972**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Rector
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) mail@luguniv.edu.ua***Viktoriia STEPANENKO,***orcid.org/0000-0002-5793-3069**Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Social Work and Higher School Pedagogy
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) stepanenko.viktoriia@vnu.edu.ua*

METHODOLOGICAL CONSTRUCTION OF FORMING CITIZENS' CRITICAL THINKING AS A SECURITY FACTOR IN CONDITIONS OF ARMED VIOLENCE AND INFORMATION AGGRESSION²

The article defines the essence and content of the main components of the methodological construction of forming citizens' critical thinking as a security factor in conditions of armed violence and information aggression: identification of the properties of critical thinking theories, establishment of the object-subject field, substantiation of the methodology and forecasting directions of development of the research problem. The main approaches on which the modern concept of the formation of critical thinking is based are defined. Attention is drawn to the fact that critical thinking involves the correlation of reality with the value system, when various connections are established in the evaluation process, the subject assigns value to a certain object, and the object is the subject of evaluation to which value is assigned.

The methodological construction of forming citizens' critical thinking as a security factor in conditions of armed violence and information aggression was built taking into account four levels of methodology: philosophical, general scientific, concrete scientific and technological. It is noted that these levels create a complex hierarchical system of integration and complementary interrelation of fundamental scientific approaches – axiological, cultural, sociocultural, structural-functional, conflict logical, behaviourist, environmental, synergistic, subject-activity, competence, contextual, person-oriented, technological, hermeneutic and dialogical.

The directions of forecasting the development of the research problem are determined, which are related to the need to revise security concepts, the formation of mechanisms for guaranteeing the security of citizens and territories, mechanisms for the restoration of individual infrastructure components, affected territories, the country as a whole both in conditions of war and post-war recovery, further development theories and methods of metacognitive development.

Key words: *security, war, armed violence, information aggression, critical thinking, concept, methodology.*

Постановка проблеми. Формування критичного мислення є однією з умов існування людини в демократичному суспільстві, яка сприяє усвідомленню отриманої суб'єктом інформації, самостійному аналізу пропонованих ідей, різних точок зору, відкритості для нових ідей, формує здатність

до вирішення суперечностей, пошуку нестандартних способів їх розв'язання, аналізу через рефлексію результатів власної розумової діяльності та її наслідків (Химинець, 2019). Крім того, в сучасних умовах уміння критично мислити є однією з ключових вимог щодо реалізації успішної професійної кар'єри та особистісного розвитку (Шалашна & Проскурін, 2019). Розробка теоретичних і методологічних засад формування критичного мислення є актуальним завданням, особливо в умовах війни. На тлі збройного насилля та інформаційної агресії проблема формування критичного мислення є

² The publication contains the results of research conducted with the grant support of the National Research Foundation of Ukraine within the framework of the project 2021.01/0021 Formation of Critical Thinking of Citizens as a Security Factor in the Conditions of Armed Violence and Information Aggression in the East of Ukraine

важливою складовою забезпечення безпеки громадян та держави, у тому числі на рівні теорії пізнання та забезпечення отримання якісних наукових результатів. Сукупність обраних методів для пізнання суспільних явищ та процесів визначає результати досліджень, їх якість та вплив на удосконалення концепцій, систем і моделей, спрямованих на формування критичного мислення.

Аналіз досліджень. Методологічні питання проблеми формування критичного мислення представлено у багатьох дослідженнях науковців. Так, М. Починковою здійснено узагальнення та оригінальне наукове вирішення проблеми формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки, розроблено теоретико-методологічні засади відповідної системи та здійснено експериментальну перевірку її ефективності (Починкова, 2021). Г. Ущаровською досліджувалися напрями і місце концепції розвитку критичного мислення у сфері науки і сучасного знання (Ущаровська, 2013). О. Горецькою, М. Оліяр висвітлено низку методологічних підходів до розв'язання проблеми формування критичного мислення здобувачів вищої освіти – особистісно-прагматичний, діалогічний, ситуативний, діяльнісний (Горецька & Оліяр, 2020). Н. Козаченко в якості провідних дослідницьких підходів до проблеми критичного мислення виокремлено психолого-педагогічний, логіко-методологічний та науковий (Козаченко, 2017). Ch.-K. Cheung, E. Rudowicz, A. Kwan, X. D. Yue досліджено компоненти концепції формування критичного мислення: когнітивні навички, мотиваційні настрої, поведінкові звички та ідеологічні переконання; здійснено перевірку валідності міри конкретного і загального критичного мислення (Cheung, Rudowicz, Kwan & Yue, 2002). R. Ennis досліджено тривимірний аналіз визначення та його застосування до деяких питань щодо «критичного мислення», «аргументу», «упередженості» та «об'єктивності» (Ennis, 2016). С. Овадюк критичне мислення проаналізовано з позицій сучасного менеджменту (Овадюк, 2019).

А. Солнишкіна розглядає технологічний рівень розвитку критичного мислення у підготовці майбутніх фахівців за допомогою застосування методів медіаграмотності і медіаосвіти (Солнишкіна, 2022). М. Libicki вивчалися питання національної безпеки та різновидів інформаційної війни, їх складових (Libicki, 2007). О. Курбаном досліджено проблему наявних викликів для українського медіаполя та інформаційного поля, що виникли внаслідок гібридної геополітичної агресії, якої Україна зазнала з боку російської феде-

рації, зокрема споживання контенту в сучасних медіа в контексті розвитку критичності мислення (Курбан, 2022).

Однак питання методології формування критичного мислення громадян в контексті їх безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії є малодослідженими. Крім того, Н. Шалашна і В. Проскурін підкреслюють малодослідженість проблеми у розрізі перспектив сполучення застосування парадигми дослідницького навчання з розвитком критичного мислення (Шалашна & Проскурін, 2019). Вагомість дослідження зазначеної проблеми обумовлена ще й тим, що сучасним умовам притаманна динаміка технологічного і соціального прогресу, що вимагає від людини умінь швидко адаптуватися до змін і вдосконалюватися на основі самостійного набуття знань, знаходити шляхи розв'язання завдань, які виникають у будь-яких нестандартних та непередбачуваних ситуаціях (Харченко, 2016).

Мета статті – визначити сутність і зміст основних складових методологічної конструкції формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії.

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Виклад основного матеріалу. Методологічна конструкція формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії має врахувати такі складові:

- ідентифікацію властивостей теорій критичного мислення;
- встановлення об'єктно-предметного поля дослідження проблеми;
- обґрунтування методології проблеми дослідження;
- прогнозування напрямів розвитку досліджуваної проблеми (Сергієнко, 2022).

Становлення критичного мислення як концепції має довгий шлях у розрізі історії логіко-філософської думки та на сучасному етапі розкривається в контексті трьох позицій ідентифікації. *Перша позиція* ґрунтується на дослідженнях зв'язку логіки як науки з критичним мисленням, аналізом та інтерпретацією основних законів і положень логіки крізь призму критичного мислення. *Друга позиція* передбачає ідентифікацію критичного мислення через процедуру прийняття рішення,

що слугує прикладом практичного застосування критичного мислення. *Третя позиція* ґрунтується на впровадженні концепції критичного мислення в освітній процес (Ущাপовська, 2013).

В аспекті цих позицій, особливо останньої, до основних чинників, які обумовлюють створення теорії розвитку критичного мислення, відносять:

1) інтелектуалізація праці, де основною вимогою ринку праці до людини є вміння розв'язувати складні задачі;

2) філософський аналіз навчання, що обумовлює необхідність організувати освітній процес відповідно до потреб учасників освітнього процесу;

3) відповідність освітнього процесу основним психолого-педагогічним закономірностям та закономірностям нейрофізіологічної діяльності мозку, які лежать в основі психічного розвитку (Терно, 2011).

Для з'ясування об'єктно-предметного поля проблеми формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії слід звернути увагу, що методологія як вчення про прийоми, засоби і принципи наукового пізнання передбачає вивчення об'єктивних властивостей гносеологічної взаємодії суб'єкта й об'єкта пізнання, зокрема наявності загальних рис процесів пізнання різних об'єктів, які можуть слугувати інструментами пошуку і систематизації нових знань у процесі дослідження іншого об'єкта (Шевчук, 2016). У контексті проблеми критичного мислення увагу зосереджено на тому, що його суб'єкт має пересвідчитись у логічній досконалості, фактичній обґрунтованості і ціннісній доцільності будь-яких знань. Критичність мислення передбачає співвіднесення реальності з системою цінностей. Отже, критичне мислення неможливе без оцінювання. Оцінка, в свою чергу, передбачає співвіднесення реальності з певним ідеалом (стандартом) та визначення ступеня відповідності реальності стандарту. Оцінна діяльність суб'єкта є активною формою вираження його ставлення до об'єкта. В процесі оцінювання встановлюються різноманітні зв'язки між минулим і сучасним, реальним і належним, моральним та аморальним, корисним і шкідливим тощо. Суб'єкт приписує цінність певному об'єкту, а об'єкт є предметом оцінки, якому приписується цінність (Терно, 2012).

Складність об'єкта дослідження, що обумовлена залежністю від різних видів середовища суспільних відносин та впливу на їх розвиток, й відповідно перетину рівносторонніх інтересів соціальних інститутів, обумовлює необхідність застосування специфічного методологічного інструментарію.

Тому методологія дослідження має ґрунтуватися як на загальнонаукових методах пізнання суспільних явищ та процесів, так і на специфічних методологічних інструментах (Сергієнко, 2022). Зокрема, під час вивчення властивостей та розробки інструментарію щодо проблеми формування критичного мислення як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії є необхідність застосування як специфічних методів наук державного управління, так і соціологічних, економічних, юридичних, політичних, психологічних, педагогічних наук.

У розрізі проблеми дослідження неможливо оминати поняття «методологічна рефлексія», яке полягає в тому, що вивчення об'єктів, виявлення їхньої специфіки, властивостей і зв'язків завжди певною мірою супроводжується усвідомленням та критичним переосмисленням методів і засобів, за допомогою яких досліджують ці об'єкти. В результаті методологічної рефлексії відбувається осмислення й узагальнення процесу та результатів попередніх спроб пізнання для відбору, систематизації та удосконалення найефективніших способів пізнавальної діяльності (Шевчук, 2016).

Критичне мислення є навичкою, яка передбачає вміння аналізувати процес мислення на предмет його відповідності критеріям раціональності, що потребує засвоєння трьох основних складових:

– *нормативної* – знання про стандарти раціонального мислення – правила, принципи, закони логіки та наукової роботи, базові закони статистики та теорії ймовірностей;

– *дескриптивної* – знання про правила, за якими людина мислить – вроджені правила-алгоритми звичного мислення, закони евристики та когнітивні упередження;

– *прескриптивної* – знання про те, як здійснити перехід від мислення за звичними правилами до мислення правильного, які здобуваються через практику.

Таким чином, виходячи з вищезазначеного, метою критичного мислення є правильні висновки, а методом для її досягнення постає оцінка мислення на відповідність стандартам раціональності (Надурак, 2022).

Методологічні положення формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії лежать в площині ідей, які є між собою взаємопов'язаними:

1) використання учення про сутність, структуру, рівні методології пізнання (Ваховський, 2005; Ваховський, 2019; Хриков, 2018; Юринець,

2011; Караман, 2012; Караман, 2020 та ін.), відповідно до якої наукова проблема повинна досліджуватися на чотирьох рівнях методології – філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий, технологічний, що створюють складну ієрархічну систему;

2) інтеграція та комплементарний взаємозв'язок фундаментальних наукових підходів до вивчення порушеної проблеми, зокрема: аксіологічного, культурологічного, соціокультурного, структурно-функціонального, конфліктологічного, біхевіористського, середовищного, синергетичного, суб'єктно-діяльнісного, компетентнісного, контекстного, особистісно зорієнтованого (людиноцентрованого), технологічного, герменевтичного, діалогічного.

На *філософському* рівні методології дослідження проблеми формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії методологічні функції виконує вся система філософського знання та загальні принципи пізнання (Караман, 2020), застосовуються *плюралістичний комплексний підхід з акцентом на аксіологічному та культурологічному підходах*, адже витoki концепції критичного мислення знаходяться у філософії, а саме в гносеології, аксіології та онтології. Отже, основи дослідження полягають у вченні про цінність (аксіологічний підхід), культурні досягнення людства, зокрема культуру мислення (культурологічний підхід).

Використання *плюралістичного комплексного підходу* забезпечує можливість розширення дослідницьких можливостей на основі використання інших підходів:

– *структурно-функціонального* – аналіз структурних складників збройного насилля та інформаційної агресії як цілісності взаємопов'язаних елементів;

– *конфліктологічного* – аналіз моделі впливу збройного насилля та інформаційної агресії на громадян і суспільство як зіткнення різних інтересів, збройного та політичного протиборства;

– *соціокультурного* – підкреслює важливість впливу соціальних і культурних цінностей різних соціальних спільнот на ескалацію насилля, суттєві зміни цінностей і соціокультурної поведінки населення в умовах збройного насилля та інформаційної агресії;

– *біхевіористського* – концентрація уваги на поведінці груп і спільнот, що опинилися в умовах збройного насилля та інформаційної агресії.

На *загальнонауковому* рівні методології дослідження використовуються *середовищний, синер-*

гетичний, парадигмальний підходи, оскільки саме ці підходи дозволяють цілісно осягнути проблему, розкрити цілеспрямований процес формування критичного мислення громадян на рівні громадянського суспільства в цілому, громад, різних категорій громадян, окремої особистості, соціального середовища тимчасово окупованих територій. На цьому рівні використовуються загальнонаукові концепції різних галузей знань для розкриття досліджуваної проблеми.

Конкретно-науковий рівень досліджуваної проблеми передає використання *особистісно зорієнтованого (людиноцентрованого), суб'єктно-діяльнісного, компетентнісного, контекстного підходів*, що дозволяє сконструювати процес формування критичного мислення громадян з урахуванням їх індивідуально-психологічних характеристик та професійного портрета суб'єктів формування критичного мислення – різнопрофільних фахівців та інститутів громадянського суспільства.

Технологічний рівень методологічної конструкції формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії передбачає використання *технологічного, герменевтичного та діалогічного методологічних підходів* для розробки технології формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії в сукупності п'ятих компонентів (ціле-результативного, концептуального, суб'єкт-суб'єктного, змістово-технологічного, діагностичного) (рис. 1) та форм, методів, прийомів, засобів, науково-методичного, інформаційного та діагностичного інструментарію в її межах для формування критичного мислення та діагностики рівня його сформованості у громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії, подолання наслідків тимчасової окупації територій України та їх ревіталізації. Також технологічний рівень передбачає використання комплексу методів теоретичного дослідження, що забезпечують отримання достовірного матеріалу: аналіз (у т.ч. контент-аналіз), синтез, індукція, дедукція, аналогія, абстрагування, логічний, історичний, біографічний методи, прогнозування, проектування, моделювання та ін. (Курило, 2023; Починкова, 2021).

Схематично окреслені рівні та підходи, які склали основу методологічної конструкції формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії, представлено на рис. 2.

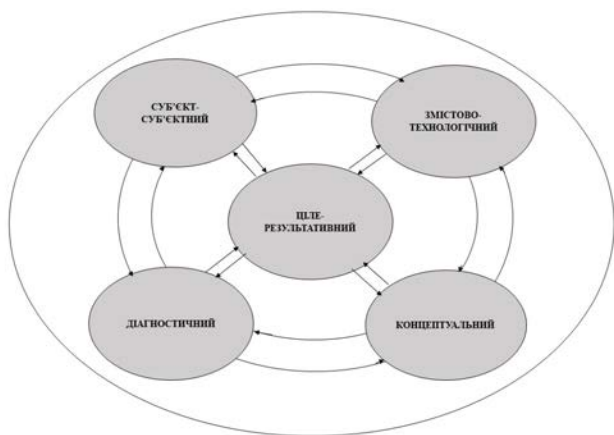

Рис. 1. Компоненти технології формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії

Рис. 2. Рівні та підходи методології дослідження проблеми формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії

Прогнозування напрямів розвитку досліджуваної проблеми, перш за все, пов'язане з питаннями гарантування безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії та потребою у формуванні інноваційних підходів до державної політики в контексті формування критичного мислення різних категорій населення. Зокрема, є необхідність у перегляді безпекових концепцій, формуванні механізмів щодо гарантування безпеки громадян і територій, механізмів відновлення окремих інфраструктурних складових, постраждалих територій, країни в цілому як в умовах війни, так і повоєнного відновлення.

Також слід звернути увагу, що розвиток критичного мислення є метакогнітивним процесом і починається з відображення реальності у висновках, далі проходить через методологічне знання відносно природи висновку, аргументу і логіки, а потім відбувається координація в процесі віддзеркалення парадоксів та соціальної взаємодії. Мета-

когнітивний рівень мислення забезпечує здатність усвідомити прогалини в фактичному, концептуальному і процедурному знанні та, відповідно, докладати зусиль для набуття і побудови нового знання. У цьому контексті нагальним постає питання подальшого розроблення теорії та методики метакогнітивного розвитку (Терно, 2023), зокрема в аспекті метакогнітивної регуляції, яка включає в себе метакогнітивні знання, досвід, цілі та стратегії, що забезпечують здатність суб'єкта інтроспективно переглядати і відстежувати хід своєї інтелектуальної діяльності (Курманова, 2017). Окреслені напрями є прогнозованою перспективою розвитку проблеми формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на рівні теорії пізнання та забезпечення отримання якісних наукових результатів.

Висновки. Отже, основними складовими, які враховуються у побудові методологічної конструкції формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії, є: ідентифікація властивостей теорій критичного мислення, встановлення об'єктно-предметного поля, обґрунтування методології та прогнозування напрямів розвитку проблеми дослідження.

Сучасна концепція формування критичного мислення ґрунтується на логічному, практичному та освітологічному підходах. Критичність мислення передбачає співвіднесення реальності з системою цінностей, коли в процесі оцінювання встановлюються різноманітні зв'язки, суб'єкт приписує цінність певному об'єкту, а об'єкт є предметом оцінки, якому приписується цінність.

Методологічна конструкція формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії базується на використанні чотирьох рівнів методології (філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий, технологічний), що створюють складну ієрархічну систему та інтеграції і комплементарному взаємозв'язку фундаментальних наукових підходів – аксіологічного, культурологічного, соціокультурного, структурно-функціонального, конфліктологічного, біхевіористського, середовищного, синергетичного, суб'єктно-діяльнісного, компетентнісного, контекстного, особистісно зорієнтованого, технологічного, герменевтичного, діалогічного. Прогнозування напрямів її розвитку пов'язане з необхідністю перегляду безпекових концепцій, формуванням механізмів щодо гарантування безпеки громадян і територій, механізмів відновлення окремих інфра-

структурних складових, постраждалих територій, країни в цілому як в умовах війни, так і повоєнного відновлення, подальшим розробленням теорії та методики метакогнітивного розвитку.

Перспективою подальших досліджень автори вбачають у науковому аналізі теоретичних під-

ходів, які мають інноваційний потенціал в контексті проблеми дослідження методологічних аспектів та концептуальних засад формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ваховський Л. Ц. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу: постановка проблеми. *Шлях освіти*. 2005. № 2. С. 7–11.
2. Ваховський Л. Ц. Історія педагогіки як інтелектуальна історія. *Освіта та педагогічна наука. Education and pedagogical sciences*. 2019. № 2. С. 69–76. DOI: 10.12958/2227-2747-2019-2(171)-69-76
3. Горещька О., Оліяр М. Наукові засади процесу формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи. *Гірська школа українських Карпат*. 2020. №23. С. 101–105. DOI: 10.15330/msuc.2020.23.101-105
4. Караман О. Л. Системний підхід як методологія дослідження соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в Україні. *Наукові записки* [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Педагогічні науки. 2012. Вип. 107(1). С. 222–229.
5. Караман О. Л. Методологічні засади проблеми соціалізації особистості в умовах гібридної війни на сході України: філософський рівень. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки*. 2020. №2 (333). Ч. 2. С. 157-166. DOI: 10.12958/2227-2844-2020-2(333)-2-157-166
6. Козаченко Н. П. Критичне мислення: граничні підходи та оптимальні шляхи. *Актуальні проблеми духовності*. 2017. №18. С. 165–179.
7. Курбан О. Проблема критичності мислення при споживанні медіаконтенту в умовах інформаційної війни. Синопис: текст, контекст, медіа. 2022. №28 (1). С. 21–27. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2022.1.4>
8. Курило В. Звіт про науково-дослідну роботу за договором №106/0021 від 01 травня 2023 р. Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України (проміжний). Етап 1. Аналітичний й аналітико-узагальнювальний. Протокол Вченої ради ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» від 24.11.2023 р. №4/В. Курило, О. Караман, С. Вовк, А. Бадер, С. Бадер, М. Починкова, В. Степаненко. Полтава, 2023. 143 с.
9. Курманова В. В. Визначення поняття метакогнітивної регуляції діяльності у психології. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30.03.2017 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. Справ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка Нац. акад. пед. наук України; Консультативна місія Європейського Союзу в Україні. Харків: ХНУВС, 2017. С. 109–110.
10. Надурак В. Критичне мислення: поняття та практика. *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2022. 28 (2). С. 129–147. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-7>
11. Овадюк О. О. Наукові основи розвитку критичного мислення керівника закладу загальної середньої освіти в системі післядипломної педагогічної освіти України. *Вісник післядипломної освіти*. Серія : Педагогічні науки. 2019. Вип. 9. С. 99–112. DOI: [https://doi.org/10.32405/2218-7650-9\(38\)-99-112](https://doi.org/10.32405/2218-7650-9(38)-99-112)
12. Починкова М. М. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2021. 572 с.
13. Сергієнко Л. В. Теоретико-методологічна конструкція дослідження проблем державної політики гарантування безпеки урбанізованих територій. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. №3 (101). С. 55–69. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2022-3\(101\)-55-69](https://doi.org/10.26642/ema-2022-3(101)-55-69)
14. Солнишкіна А. Теоретичні та практичні аспекти застосування методів медіаграмотності й медіаосвіти в підготовці майбутніх соціальних працівників. *Соціологічні студії*. 2022. №2 (21). С. 68–78. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-02-68-78>
15. Терно С. Критичне мислення та інноваційні стратегії в історичній освіті: посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра освітньо-професійної програми «Середня освіта (Історія)». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. 120 с.
16. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) : посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 105 с.
17. Терно С. Світ критичного мислення: образ та мімікрія. *Історія в сучасній школі*. 2012. № 7–8. С. 27–38.
18. Ущатовська Г. В. Проблеми ідентифікації концепції критичного мислення. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 5. С. 72–76.
19. Харченко Н. В. Критичне мислення як характеристика сучасної особистості підлітка. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. Вип. 20 (2). С. 276–286.
20. Химинець А. Формування критичного мислення і творчих здібностей в учнів початкової школи: європейський вимір. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. 2019. Вип. 10. С. 190–197.
21. Хриков Є. М. Методологія педагогічного дослідження : монографія. друге, доп. вид. Х., 2018. 294 с.
22. Шалашна Н., Проскурін В. Методика розвитку критичного мислення студентів засобами дослідницького навчання в процесі викладання курсу історії. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2019. Вип.11. С. 178–191.

23. Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 31–44.
24. Юринець В. С. Методологія наукових досліджень. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 178 с
25. Cheung, Ch.-K., Rudowicz, E., Kwan, A. S. F., & Yue, X. D. (2002). Assessing University Students' General and Specific Critical Thinking. *College Student Journal*, 36 (4), 1–23.
26. Ennis, R. H. (2016). Definition: A Three-Dimensional Analysis with bearing on key concepts. In: P. Bondy & L. Benacquista (Eds.), *Argumentation, Objectivity, and Bias: Proceedings of the 11th International Conference of the Ontario Society for the Study of Argumentation (OSSA)*, 18–21 May 2016 (pp. 1–19). Windsor, Ontario: Ontario Society for the Study of Argumentation (OSSA).
27. Libicki, M. (2007). *Conquest in cyberspace. National security and information warfare*. Cambridge, 2007.

REFERENCES

1. Vakhovskyi, L. T. (2005). Metodolohiia doslidzhennia istoriko-pedahohichnoho protsesu: postanovka problemy [Research methodology of the historical and pedagogical process: statement of the problem]. *Shliakh osvity*, 2. 7–11. [in Ukrainian].
2. Vakhovskyi, L. T. (2019). Istoriia pedahohiky yak intelektualna istoriia [The history of pedagogy as an intellectual history]. *Education and pedagogical sciences*, 2. 69–76. DOI: 10.12958/2227-2747-2019-2(171)-69-76 [in Ukrainian].
3. Horetska, O., & Oliiar, M. (2020). Naukovi zasady protsesu formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly [Scientific principles of the process of formation of critical thinking of future primary school teachers]. *Hirska shkola ukrainskykh Karpat*, 23. 101–105. DOI: 10.15330/msuc.2020.23.101-105 [in Ukrainian].
4. Karaman, O. L. (2012). Systemnyi pidkhid yak metodolohiia doslidzhennia sotsialno-pedahohichnoi roboty z nepovnolitnymi zasudzhenyimi v Ukraini [A systematic approach as a research methodology of socio-pedagogical work with juvenile convicts in Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seriia : Pedahohichni nauky*, 107 (1). 222–229. [in Ukrainian].
5. Karaman, O. L. (2020). Metodolohichni zasady problemy sotsializatsii osobystosti v umovakh hibrydnoi viiny na skhodi Ukrainy: filosofskiy riven [Methodological foundations of the problem of personality socialization in the conditions of the hybrid war in the east of Ukraine: philosophical level]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka : Pedahohichni nauky*, 2 (333) (2). 157-166. DOI: 10.12958/2227-2844-2020-2(333)-2-157-166 [in Ukrainian].
6. Kozachenko, N. P. (2017). Krytychne myslennia: hranychni pidkhody ta optymalni shliakhy [Critical thinking: marginal approaches and optimal ways]. *Aktualni problemy dukhovnosti*, 18. 165–179. [in Ukrainian].
7. Kurban, O. (2022). Problema krytychnosti myslennia pry spozhyvanni mediakontentu v umovakh informatsiinoї viiny [The problem of critical thinking when consuming media content in conditions of information war]. *Synopsys: tekst, kontekst, media*, 28 (1). 21–27. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2022.1.4> [in Ukrainian].
8. Kurylo, V. (2023). Zvit pro naukovo-doslidnu robotu za dohovorom №106/0021 vid 01 travnia 2023 r. Formuvannia krytychnoho myslennia hromadian yak chynnyk bezpeky v umovakh zbroinoho nasyllia ta informatsiinoї ahresii na Skhodi Ukrainy (promizhnyi). Etap 1. Analitychnyi y analityko-uzahalniuvalnyi [Report on research work under contract No. 106/0021 dated May 1, 2023. Formation of critical thinking of citizens as a factor of security in conditions of armed violence and informational aggression in the East of Ukraine (interim). Stage 1. Analytical and analytical-generalizing]. Protokol Vchenoi rady DZ «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka» vid 24.11.2023 №4 / V. Kurylo, O. Karaman, S. Vovk, A. Bader, S. Bader, M. Pochynkova, & V. Stepanenko. Poltava [in Ukrainian].
9. Kurmanova, V. V. (2017). Vyznachennia poniattia metakohnyivnoi rehuliatcii diialnosti u psykholohii [Defining the concept of metacognitive regulation of activity in psychology] (p. 109–110). In: *Osobystist, suspilstvo, zakon: psykholohichni problemy ta shliakhy yikh rozviazannia* (Kharkiv, March 30, 2017). Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].
10. Nadurak, V. (2022). Krytychne myslennia: poniattia ta praktyka [Critical thinking: concepts and practice]. *Philosophy of Education*, 28 (2). 129–147. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-7> [in Ukrainian].
11. Ovadiuk, O. O. (2019). Naukovi osnovy rozvytku krytychnoho myslennia kerivnyka zakladu zahalnoi serednoi osvity v systemi pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity Ukrainy [Scientific foundations of the development of critical thinking of the head of the institution of general secondary education in the system of postgraduate pedagogical education of Ukraine]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity. Seriia : Pedahohichni nauky*, 9. 99–112. [https://doi.org/10.32405/2218-7650-9\(38\)-99-112](https://doi.org/10.32405/2218-7650-9(38)-99-112) [in Ukrainian].
12. Pochynkova, M. M. (2021). Formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly u protsesi profesiinoї pidhotovky [Formation of critical thinking of future primary school teachers in the process of professional training]: dissertation theses. Starobilsk: DZ “Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka” [in Ukrainian].
13. Serhiienko, L. V. (2022). Teoretyko-metodolohichna konstruktsiia doslidzhennia problem derzhavnoi polityky harantuvannia bezpeky urbanizovanykh terytorii [Theoretical and methodological construction of the study of the problems of the state policy of guaranteeing the safety of urbanized territories]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, 3 (101). 55–69. [https://doi.org/10.26642/ema-2022-3\(101\)-55-69](https://doi.org/10.26642/ema-2022-3(101)-55-69) [in Ukrainian].
14. Solnyshkina, A. (2022). Teoretychni ta praktychni aspekty zastosuvannia metodiv mediahramotnosti y mediaosvity v pidhotovtsi maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv [Theoretical and practical aspects of using methods of media literacy and media education in the training of future social workers]. *Sotsiolohichni studii*, 2 (21). 68–78. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-02-68-78> [in Ukrainian].
15. Terno, S. (2023). Krytychne myslennia ta innovatsiini stratehii v istorichnii osviti [Critical thinking and innovative strategies in history education]. *Zaporizhzhia : Zaporizkyi natsionalnyi universytet* [in Ukrainian].

16. Terno, S. O. (2011). Teoriia rozvytku krytychnoho myslennia (na prykladi navchannia istorii) [The theory of the development of critical thinking (on the example of learning history)]. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].
17. Terno, S. (2012). Svit krytychnoho myslennia: obraz ta mimikriia [The world of critical thinking: image and mimicry]. *Istoriia v suchasni shkoli*, 7–8. 27–38. [in Ukrainian].
18. Ushchapovska, H. V. (2013). Problemy identyfikatsii kontseptsii krytychnoho myslennia [Problems of identifying the concept of critical thinking]. *Filosofii i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 5. 72–76. [in Ukrainian].
19. Kharchenko, H. V. (2016). Krytychne myslennia yak kharakterystyka suchasnoi osobystosti pidlitka [Critical thinking as a characteristic of the modern personality of a teenager]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, 20 (2). 276–286. [in Ukrainian].
20. Khymynets, A. (2019). Formuvannia krytychnoho myslennia i tvorchykh zdibnostei v uchniv pochatkovoii shkoly: yevropeiskyi vymir [The formation of critical thinking and creative abilities in primary school students: the European dimension]. *Pedahohichni innovatsii u fakhovii osviti*, 10. 190–197. [in Ukrainian].
21. Khrykov, Y. M. (2018). Metodolohiia pedahohichnoho doslidzhennia [Methodology of pedagogical research]. Kharkiv [in Ukrainian].
22. Shalashna, N., & Proskurin, V. (2019). Metodyka rozvytku krytychnoho myslennia studentiv zasobamy doslidnytskoho navchannia v protsesi vykladannia kursu istorii [The method of developing critical thinking of students by means of research training in the process of teaching a history course]. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty*, 11. 178–191. [in Ukrainian].
23. Shevchuk, R. M. (2016). Metodolohiia naukovoho piznannia: vid yavyshecha do sutnosti [Methodology of scientific knowledge: from phenomenon to essence]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*, 1 (11). 31–44. [in Ukrainian].
24. Yurynets, V. Y. (2011). Metodolohiia naukovykh doslidzen [Methodology of scientific research]. Lviv : LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
25. Cheung, Ch.-K., Rudowicz, E., Kwan, A. S. F., & Yue, X. D. (2002). Assessing University Students' General and Specific Critical Thinking. *College Student Journal*, 36 (4), 1–23.
26. Ennis, R. H. (2016). Definition: A Three-Dimensional Analysis with bearing on key concepts. In: P. Bondy & L. Benacquista (Eds.), *Argumentation, Objectivity, and Bias: Proceedings of the 11th International Conference of the Ontario Society for the Study of Argumentation (OSSA)*, 18–21 May 2016 (pp. 1–19). Windsor, Ontario: Ontario Society for the Study of Argumentation (OSSA).
27. Libicki, M. (2007). *Conquest in cyberspace. National security and information warfare*. Cambridge, 2007.